

К.М. Капустін

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПAM'ЯТОК ПРАВОБЕРЕЖЖЯ КИЇВСЬКОЇ ЗЕМЛІ СЕРЕДИНИ XIII—XV ст.

Розглянуто історію вивчення археологічних пам'яток Правобережжя Київської землі золотоординського та литовського часів протягом другої половини XIX — початку XXI ст.

Ключові слова: Східна Європа, Київська земля, середні віки, археологічні пам'ятки, історія вивчення.

Вивчення археологічних пам'яток Київської землі триває вже понад 150 років. Щоправда, цілеспрямовані дослідження культурних нашарувань середини XIII—XV ст. розпочалися лише у другій половині XX ст., що було викликано зростим інтересом до історії Українських земель у золотоординські та литовські часи.

Не зважаючи на такий стан речей, аналіз історії вивчення археологічних пам'яток середини XIII—XV ст. необхідно розпочинати саме з 30—40-х рр. XIX ст. Адже до кінця першої чверті XIX ст. «Подъем национального самосознания, вызванный победоносным окончанием Отечественной войны 1812 г., побудил в широких кругах русской интеллигенции повышенный интерес к славному историческому прошлому России» (Каргер 1958, с. 33). Саме від цього часу у Києві розпочинається активна археологічна діяльність, результати якої стають відомі не лише вузькому колу науковців, але й привертають увагу інтелігенції (там само). Щоправда такі розкопки, почасти, носили грабінницький характер і мали дуже низький методичний рівень проведення досліджень та подальшої фіксації матеріалів. Зазначимо, що саме в цей час робляться перші спроби датувати об'єкти пізньосередньовічного часу. Так, у 1834 р. К. Лохвицький запевняв, що виявлені в кріпосному валу Верхнього Києва ряди паль були залишками воріт часів Святослава. Натомість М. Берлінський вважав, що ці конструкції були залишками укріплень литовсько-польської доби і аргументував це тим, що замок Київський був оточений зі всіх сторін подвійними зрубами з баштами (О ходе открытия... 1836, с. 275). Але такі припущення не підкріплювалися ні археологічними, ні нумізматичними знахідками.

© К.М. КАПУСТІН, 2011

Низький рівень археологічних досліджень не дозволив повною мірою використати ті переваги, які мали археологи середини XIX ст. порівняно зі своїми наступниками, адже в 40-х рр. XIX ст. територія Верхнього Києва зазнала докорінного перепланування та нової забудови (Каргер 1958, с. 44).

Перші об'єкти золотоординського та литовського часу виявив та описав В. Хвойка. Так, проводячи археологічні дослідження в с. Білогородка Київської обл., вчений згадував про невеликий пагорб, на якому розташовувалася Білгородська церква, і зазначав, що «место это почти на всем своем протяжении было покрыто сплошным слоем строительного мусора, в котором находилось бесчисленное количество погребений, относящихся преимущественно к XV—XVI вв., на многих из них сохранились — войлочные шапки, пояса, плахты и другие части одежды, а также польские монеты XV—XVI вв., серебряные и бронзовые кольца, изредка металлические крестики» (Хвойка 1913, с. 82). Поховання синхронного часу виявлені в культурних нашаруваннях, розташованих над руїнами храму Св. Апостолів (Хвойка 1913, с. 82). Окрім того, В. Хвойка у ході робіт на садибі М.М. Петровського у Києві виявив об'єкти, які датував XVII—XVIII ст., серед знахідок він згадував кераміку з розписним орнаментом, виконаним коричневою або червоною мінеральними фарбами, а також посуд, прикрашений поливою (Хвойка 1913, с. 72). Як слушно зауважив В. Хвойка, посуд був місцевого походження, і вчений датував його XI ст., хоча насправді він відноситься до XVI—XVII ст.

Чи не єдиним типом археологічних пам'яток середини XIII—XV ст., який вдалося більш-менш точно датувати, стали монетні скар-

би та окремі знахідки післямонгольського часу, інформацію про які зібрав та проаналізував В.Б. Антонович. Автор повідомляє про: два бронзові енкалпіони XV ст. на кладовищі в с. Веприк; скарб XIV ст. у с. Гвоздів, знахідку празьких грошей в с. Кичкірі, джучидських монет у м. Корсунь-Шевченківський та с. Полствин; ординську монету XIV ст., знайдену в с. Ольшаниця. Крім того, великий скарб, що складався із 2272 монет татарських, генуезьких, сербських та трьох новгородських гривен, знайдено у с. Стара Буда, а в с. Хлистуївка виявлено монетний скарб XV ст. (Антонович 1895, с. 10, 22, 41, 52, 93, 102, 241).

Після виходу цієї праці інформація стосовно археологічних пам'яток середини XIII—XV ст. у фаховій літературі довгий час не з'являлася. Археологічна наука в Україні та в Російській імперії в цілому лише «спиналася на ноги». Недосконала методика досліджень та слабка обізнаність у матеріалі часто не дозволяли дослідникам правильно датувати знайдені артефакти.

Деякі позитивні зрушення у виявленні та датуванні археологічних пам'яток XIII—XV ст. відбулися у 30—40-х рр. XX ст., коли вже вдалося накопичити певну кількість матеріалів та вдосконалити методику їхнього датування. Зокрема, в ході розкопок на Замковій горі у Києві була виявлена раніше невідома кераміка, яку умовно датували польсько-литовським часом (Магура 1934).

Активізація археологічних досліджень у повоєнний час на всій території України призвела до відкриття нових пам'яток середини XIII—XV ст. Так, у 1945 р. Т.С. Пассек у ході розвідки на горі Московка у Каневі виявила культурні нашарування польсько-литовського часу (Пассек 1945).

У 1946 р. В.К. Гончаров обстежив пам'ятки у селах Білилівка, Карабчіїв, Ягнятин і Ружин Ружинського р-ну та м. Паволоч Попільнянського р-ну Житомирської обл. На поверхні та в ході шурфування дослідник зібрав фрагменти кераміки, датовані польсько-литовським часом — XIV—XVI ст. (Гончаров 1946).

У наступному польовому сезоні Р.І. Виезжев зафіксував культурні нашарування польсько-литовського часу на городищах біля с. П'ятки, Слободище, Троянів, Великий Шумськ, Коротинка і Соснівка на р. Верхній Тетерів та на нижній течії р. Гнилоп'ять (Виезжев 1947). А в 1949 р. синхронні матеріали виявлені біля сіл Стара Котельня, Скоморохи, Ліщин, Нехворощ, Андрушівка Житомирської обл. (Виезжев 1949). На жаль, колекції, зібрані В.К. Гонча-

ровим та Р.І. Виезжевим, не збереглися. Чітких описів та ілюстративних матеріалів у звітах та публікаціях немає, тому інформація про ці пам'ятки буде корисною лише для вивчення історичної географії та складання карт пам'яток доби пізнього середньовіччя. Зазначимо однак, що деякі пункти, виявлені й обстежені В.К. Гончаровим та Р.І. Виезжевим, повторно оглядалися у 1980-х рр. (Кучера и др. 1988). Було підтверджено датування деяких укріплених поселень, а деяких — уточнено (Капустін 2010).

У 1947 р. експедиція «Великий Київ» обстежила Київський, Васильківський, Обухівський, Рокитнянський, Остерський, Броварський і Бориспільський райони Київської та Чернігівської обл. У ході робіт на городищі Пристань біля с. Ханбіков Васильківського р-ну зібрано фрагменти кераміки XII—XIV ст., а артефакти XI—XIV ст. — під час обстеження городища біля с. Старі Безрадичі Обухівського р-ну Київської обл. (Линка 1947).

У повоєнний час продовжилися розкопки у Білогородці Київської обл. У 1947 р. Д.І. Бліфельд на території дитинця давнього Білгорода дослідив два житла із залишками печей, які на основі стратиграфічних спостережень та морфологічного аналізу кераміки він датував XIII—XIV ст. (Бліфельд 1947).

Активізація археологічних досліджень давньоруських міст наприкінці 40-х — на початку 50-х рр. XX ст. позитивно позначилася на накопиченні артефактів золотоординського та литовського часів. Зокрема, під час роботи експедиції «Великий Київ» у 1948 р. на Замковій горі загону під керівництвом В.А. Богусевича вдалося виявити та зафіксувати залишки споруди, датованої за знахідками кераміки XIV—XV ст. Велика колекція фрагментів посуду післямонгольського часу зібрана в ході дослідження культурного шару та двох давньоруських жител. Її датування підтверджено знахідками монет XIV—XV ст. (Богусевич 1955). Незважаючи на роз'єднаність матеріалів та перевідкладений культурний шар, значення цього відкриття визначалося тим, що воно вперше підтверджувало наявність культурних нашарувань литовської доби на території Києва. В.А. Богусевич у цьому ж році провів інтенсивні дослідження на київському Подолі, на вул. Волоській біля школи №124. Серед кераміки, зібраної під час розкопок, С.О. Беляєва ідентифікувала окремі фрагменти, які можна датувати XIV—XV ст. (Беляєва 1982, с. 24).

У 50-х рр. кількість виявлених пам'яток середини XIII—XV ст. порівняно з попереднім

часом зменшилася. У 1950 р. П.О. Раппопорт обстежив городище у с. Плесецьке Васильківського р-ну, на якому зібрав матеріали XV—XVII ст. (Раппопорт 1950), а 1951 р. — на городищі біля с. Лютіж Вишгородського р-ну Київської обл. (Раппопорт 1951). У польових сезонах 1958—1959 рр. експедиція Е.О. Симоновича обстежила поселення XII—XIV ст. в с. Боровиця Чигиринського р-ну Черкаської обл., частково розкопала могильники в с. Сагунівка (XII—XIV ст.) та біля с. Леськи Черкаського р-ну та обл., який за нумізматичним матеріалом датується XIV—XV ст. (Симонович 1958; 1959). Важливим є той факт, що могильник біля с. Леськи автор ідентифікував як кочівницький і вказував на процес седентаризації номадів майже відразу після військових подій середини XIII ст.

У середині 1950-х рр. проведені широкомасштабні розкопки давньоруських пам'яток Поросся, серед яких наприкінці 60-х рр. XX ст. М.П. Кучера виділив матеріали середини XIII—XIV ст. Дуже інформативними виявилися результати дослідження городища та селища біля хут. Половецький Богуславського р-ну Київської обл. Тут досліджені різні споруди, знайдено різноманітний господарський інвентар, зброю, військово спорядження. Неподалік поселення знаходився могильник, частина поховань якого може датуватися другою половиною XIII—XIV ст. (Довженко, Кучера 1956; Кучера 1969).

У 1961—1962 рр. експедиція під керівництвом І.П. Русанової обстежила пам'ятки в селах Корчівка та Городище Житомирської обл., на яких зібрано матеріал, датований дослідницею XII—XIV ст. та XIII—XIV ст. відповідно (Русанова 1961; 1962).

Матеріали середини XIII—XV ст. віднайдено також у ході розвідок на пам'ятках у с. Козин Обухівського р-ну, селах Русанів, Княжичі та Олександрівка Броварського р-ну, с. Момоти та м. Демидів Вишгородського р-ну Київської обл., с. Полствин Канівського р-ну Черкаської обл. (Кучера 1960; 1962; 1965; 1979; Приходнюк 1979).

На Черкащині Е.О. Симонович неподалік с. Ломовате у ході робіт на черняхівському поселенні дослідив культурні нашарування та окремі об'єкти XIII—XIV ст. У шарі золотоординського часу зібрано господарський інвентар, знаряддя праці, зброю та значну кількість кераміки (Симонович 1956; 1957).

Від 1966 р. продовжилися дослідження давнього Білгорода під керівництвом Г.Г. Мезенцевої. Автор збрала значну кількість матеріа-

лів другої половини XIII—XIV ст., відкрила дві житлові споруди, в яких знайдено численний господарський інвентар та кераміку (Мезенцева 1968; 1969). На жаль, значна кількість матеріалів досі не введена до наукового обігу, неопрацьована та депаспортизована.

У зоні новобудов на півдні Київщини під час обстеження районів Верхнього та Нижнього Білоцерківського водосховищ С.С. Березанська, Г.Т. Ковпаненко, О.В. Цвек та С.П. Пачкова обстежили поселення, на яких трапилася пізня кераміка (Березанская и др., 1969). Але ці матеріали втрачені, тож датувати їх чіткіше неможливо.

Від середини 60-х років XX ст. розпочинається якісно новий етап вивчення Києва, пов'язаний з масштабними дослідженнями Київської експедиції під керівництвом П.П. Толочка. У цей час відкрито некрополь післямонгольського часу на схилах Старокиївської гори, залишки споруди XIII—XIV ст. на території садиби Головтелеграфу. 1977 р. на території київського дитинця С.Р. Кілієвич дослідила залишки двох житлових споруд золотоординського часу. Культурні нашарування XIV—XV ст. виявлено в ході розкопок на вул. Велика Житомирська, 24 (Толочко, Кириєвич 1965; 1966; 1967; 1968; 1971, с. 234—237; Толочко, Гупало 1975; Кириєвич 1977). У 1975 р. синхронні матеріали зафіксовано на Подолі. Того ж року на території садиби колишньої Покровської церкви віднайдено фундаменти кам'яних споруд XIV—XV ст. (Гупало, Ивакин, Сагайдак 1975). У наступному році на вул. Андріївська, 4 простежено культурний шар XIV—XV ст., що досить чітко відмежовувався від інших (Гупало, Зоценко 1976, рукопис). Цікаві матеріали отримані під час вивчення київської околиці. Зокрема, кілька об'єктів XIII—XV ст. досліджено у 1972 р. на території Центрального ботанічного саду (Видубичі). Стаціонарні розкопки околиць Видубецького монастиря дали матеріали XIII—XV ст. та пізнішого часу (Мовчан 1972). Під час досліджень решток Кловського монастиря у 1972 р. частково досліджено споруду XIV—XV ст. (Івакін 1996, с. 180—181).

У 1973 р. під час обстеження поселення в с. Станишівка Житомирської обл. М.П. Кучера виявив уламки кераміки XIII—XIV ст. (Кучера 1973). У 1976 р. С.О. Беляєва провела розвідки на раніше відкритих М.П. Кучерою поселеннях біля сіл Козин, Бортничі, Гнідин і Вишеньки. Їй вдалося видобути нові археологічні знахідки, встановити характер і потужність культурних нашарувань (Приходнюк, Бе-

ляева 1976). Важливими є результати розвідки Середньодніпровської слов'яно-руської експедиції 1979 р., в ході якої виявлено неукріплені поселення XII—XIV ст. біля с. Білогородка (уроч. Дот) і Томашівка; фрагменти кераміки післямонгольського та пізньосередньовічного часів зібрані на пам'ятках у селах Мостище, Яблунівка, Соснівка Макарівського р-ну, Копачів Обухівського р-ну та Велика Солтанівка Васильківського р-ну Київської обл. (Беляева, Блажевич 1979).

У 80-х роках ХХ ст. кількість нововиявлених пам'яток середини XIII—XV ст. значно зросла, що пов'язано із вдосконаленням методики датування матеріалів післямонгольського часу та початком проведення масштабних розвідок по всій території України.

Значну кількість поселень золотоординського та литовського часу виявив М.П. Кучера, який, займаючись дослідженнями Змієвих валів, обстежив чималу кількість населених пунктів Київщини, Житомирщини, Черкащини, Полтавщини та інших регіонів. Так, дослідник виявив нашарування XIII—XV ст. на пам'ятках у селах Маслівка Миронівського р-ну, Велика Бугаївка Васильківського р-ну, м. Барішівка Київської обл., селах Степанці Канівського р-ну, Стеблів, Старі Безрадічі Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл., м. Радомишль (Мале Городище) Житомирської обл.; підтвердив датування культурних нашарувань городищ Нехворощ, Білилівка (I та II городища), Паволоч, Ружин та уточнив, датування укріплених пам'яток у с. Білилівка (III городище) та Карабчиїв. У ході обстежень зібрано фрагменти кераміки XIII—XIV ст. та XV—XVII ст., складено плани пам'яток тощо (Кучера 1981; 1982; 1983; 1985; Кучера і др. 1988).

У 1980—1983 рр. розвідками О.В. Серова на городищі у с. Велика Бугаївка Васильківського р-ну виявлено нашарування XIV—XVI ст.; у с. Томашівка Макарівського р-ну зібрано кераміку XII—XIII ст., XIV—XV ст., а в с. Нещерів Обухівського р-ну Київської обл. — VIII—IX ст. і XIV ст. (Серов 1982; 1983).

У 1981 р. М.Ф. Пономаренко виявив культурні нашарування золотоординського та литовського часу на території Черкас. Фрагменти кераміки XIII—XV ст. зібрано в ході обстежень Замкової гори, Дзелень гори, уроч. Парк, на території колишнього с. Василиця; синхронні матеріали зафіксовано у ході розкопок біля готелю «Турист» (Пономаренко 1981; 1981а).

Цікаві матеріали дали розкопки В.О. Петрашенка на території Канівського заповідника. У 1986 р. на поселенні у с. Григорівка дослідни-

ця зафіксувала культурні нашарування XIII—XIV ст. (Петрашенко 1986). У наступні роки в уроч. Чернече досліджені господарські та житлові споруди золотоординського та литовського часів. Зібрано численний господарський інвентар, зброю, уламки гончарного посуду, монети тощо (Петрашенко, Виноградская, Ткачук 1988; Петрашенко, Виноградская, Тригубова 1989). Дещо пізніше дослідниця виявила культурні нашарування другої половини XIII—XV ст. на поселенні в с. Бучак Канівського р-ну. У 1986 р. Т.А. Бобровський в уроч. Дякове Поле розкопав житлову споруду XIII—XIV ст., у культурному шарі поселення трапляється синхронна кераміка (Бобровський 1986).

Плідними виявилися дослідження давньоруських міст Київської землі. Наприклад, розкопками Р.С. Орлова в Білій Церкві віднайдені дві споруди XIV—XV ст. (Орлов 1980; 1981); І.І. Ярмошик, проводячи розкопки на території Житомира (Замкова гора), вперше вказав на наявність тут культурних нашарувань XIV—XVII ст. (Ярмошик 1982).

Важливими для з'ясування хронології розвитку пам'яток поліських районів Київської землі стали розкопки Б.А. Звіздецького на городищі у м. Малин у 1987 р., де виявлено культурні нашарування XIV—XV ст. Цікаво, що життя продовжувалося тільки на майданчику городища, а на прилеглих поселеннях синхронних матеріалів не зафіксовано (Звіздецкий 1987).

У другій половині 80-х років ХХ ст. матеріали XIII—XV ст. зібрано на городищі у с. Велика Мотовилівка Фастівського р-ну, поселенні в с. Росава Миронівського р-ну Київської обл. та с. Гульськ Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл. (Гершкович, Покас 1985; Кравченко, Петраускас, Шишкін 1987; Томашевський 1988).

Значна кількість матеріалів золотоординського та литовського часів виявлена під час археологічних досліджень на території Києва. 1982 р. В.О. Харламов відкрив об'єкт післямонгольської доби на Десятинному пров., 5 (Харламов 1985). На вул. Володимирська, 3 С.Р. Килиєвич та В.О. Харламов дослідили житлову споруду XIII—XIV ст. та залишки прибудови до Федорівського собору, зробленої із канельованої цегли XIII—XIV ст. (Килиєвич 1984; Килиєвич, Харламов 1989). У 1988—1989 рр. на території київського дитинця Я.Є. Боровський та О.П. Калюк на вул. Велика Житомирська, 2 розкопали дві житлові та одну господарську споруди, що за керамічним та нумізматичними матеріалами датовані післямонгольським

часом (Боровский и др. 1988; Боровский, Калюк, Архипова 1989). Культурні нашарування XIV—XV ст. простежено в ході розкопок на вул. Зелінського (Ивакин, Козубовский 1985). Знахідки другої половини XIII—XV ст. виявлені під час досліджень Подолу. Зокрема, 1981 р. Я.Є. Боровський на вул. Поліни Осипенко, 9 віднайшов гончарну піч XIII—XIV ст. (Боровський 1981). У 1984 р. розкопано ґрунтовий могильник XIV—XV ст. на вул. Андріївська, 7—9, синхронні матеріали зафіксовані у ході наглядних робіт по прокладанню підземних комунікацій на Червоній площі (Ивакин 1984); у наступному році на садибі Покровської церкви відкрито культурні шари литовської доби (Ивакин, Козубовский 1985); у 1987 р. нашарування та окремі об'єкти XIII—XIV ст. зафіксовані під час дослідження церкви Богородиці Пирогощі на вул. Воздвиженська, 25 (Ивакин, Козубовский 1987); житлова забудова XIV—XVII ст. простежена у ході археологічних досліджень на вул. Героїв Трипілля, 14 (Сагайдак и др. 1988). Дуже цікаві матеріали отримані на вул. Оболонська, 7, де зафіксовано залишки середньовічної дороги, яка функціонувала безперервно протягом XI—XIX ст. (Андрощук, Бобровский, Зоценко 1988). У 1987—1988 рр. розкопками В.Н. Тимошука на вул. Волоська, 16 зафіксовано яму, датовану XIII—XIV ст. (Тимошук 1987—1988).

Значна кількість археологічного матеріалу зібрана в ході розкопок на території Києво-Печерської лаври. Зокрема, протягом польових сезонів 1987—1988 рр. на території колишнього митрополичого саду виявлено чотири житла, дві господарські споруди та залишки двох виробничих комплексів (металургійного та ковальського) другої половини XIII—XIV ст. (Харламов, Гончар 1988; Гончар 1993). Об'єкти та культурні нашарування синхронного часу відкрито у 1988—1989 рр. поблизу башти Кушніра та в районі Печерської гауптвахти (Писларий, Балакин, Загребельный 1991; Балакин, Оногда 2008). Об'єкти золотоординського та литовського часу виявлено в ході розкопок київської околиці на вул. Смирнова-Ласточкина (Боровский и др. 1986).

У 90-х роках XX ст. кількість досліджень на пам'ятках доби середньовіччя зростає, це пов'язано з активізацією, в першу чергу, охоронних розкопок у містах. Від цього часу дослідники все більше уваги приділяють вивченню пізньосередньовічної історії та археології України, вдосконаленню методики датування масового матеріалу та індивідуальних знахідок.

У 1989—1990 рр. О.В. Білецька на городищі в с. Піщане Золотоніського р-ну Черкаської обл. виявила культурні нашарування XII—XVII ст. Подібні матеріали зібрано під час обстеження пам'яток у селах Чубівка Черкаського р-ну та Медведівка Чигиринського р-ну Черкаської обл. (Білецька та ін. 1990). У 1990 р. розвідка О.В. Петраускаса зафіксувала культурні нашарування пізньосередньовічного часу на поселенні в с. Чубівка (Петраускас 1990).

Під керівництвом В.О. Петрашенка продовжувалися археологічні дослідження на території Канівського заповідника. У 1991 р. на поселенні в с. Григорівка розкопано яму XIII—XIV ст. (Петрашенко, Козюба 1991), а в 1993 р. В.О. Петрашенко та В.К. Козюба відкрили поселення XIV—XVI ст. біля піонерського табору «Салют», а також в уроч. Загора. Окрім того, знахідки післямонгольського часу виявлено на неукріплених пам'ятках в урочищах Попове Поле та Дякове поле (XII—XV ст.), Рожана Криниця (XIV—XV ст.) та на території колишнього цегельного заводу (XIII—XIV ст.) (Петрашенко, Козюба, Таєвська 1993). У наступному 1994 р. Л.І. Виноградська в уроч. Церковщина в береговому урвищі простежила культурні нашарування, що датуються за керамікою XIII—XIV ст. (Виноградская 1994). У цьому ж польовому сезоні кераміка другої половини XIII—XIV ст. зібрана на поселенні в с. Селище Канівського р-ну Черкаської обл. (Петрашенко, Козюба, Таєвська 1994).

Надзвичайно важливою подією для вивчення життя київської околиці в золотоординський час стало відкриття у 1991 р. Поліським загоном Дніпровської давньоруської експедиції під керівництвом О.П. Моці поселення середини XIII—XIV ст. на правому березі р. Нивка в с. Софіївська Борщагівка. На досить незначній території впродовж двох польових сезонів розкопано 74 археологічних об'єкти золотоординського часу. Частина з них — господарські та побутові ями різного призначення; зафіксовані також сліди заглиблених у материк жител (Моця, Коваленко, Готун 1992; 1993). На поселенні зібрано численний матеріал, який дозволяє з'ясувати характер діяльності та спосіб життя тогочасного населення (Готун, Моця 1993).

У 1992 р. експедиція А.Т. Сміленко в с. Виграїв Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. збрала колекцію кераміки, яка датується XIV—XVII ст. (Сміленко, Шекера 1992). У цьому ж році матеріали XI—XIII та XIV—XVII ст. виявлено розкопками в м. Житомир — Замкова Гора, посад (Тарабукін 1992).

Археологічно-спелеологічними дослідженнями Т.А. Бобровського обстежено печерні комплекси в селах Жорнівка (XII—XVII ст.) і Лісники (XII—XVII ст.) Києво-Святошинського р-ну Київської обл. та с. Бобриця Канівського р-ну Черкаської обл. (XV—XVII ст.). Підйомний матеріал, датований XV—XVII ст., зібрано на городищі в с. Лісовичі Таращанського р-ну Черкаської обл. (Бобровський, Стрихарь 1990).

Активізація охоронних досліджень у містах сприяла накопиченню матеріалів золотоординського та литовського часів. У 1994 р. експедиція Р.С. Орлова у м. Васильків простежила культурні нашарування XIII—XIV ст. (Орлов 1994), а в 1996 р. експедиція О.В. Стародуба в Білій Церкві дослідила значну кількість споруд XIII—XIV ст. та XIV—XV ст. (Стародуб 1996). У 2001—2002 рр. В.К. Козюба в м. Вишгород дослідив кілька поховань, що за стратиграфічними даними можуть бути віднесені до післямонгольського часу. Окрім того, в ході наглядових робіт по місту зібрано уламки кераміки XIII—XIV ст. та XV ст. (Козюба 2002).

Дослідженнями на території Черкас у 2002—2004 рр. віднайдено окремі об'єкти господарського та житлового призначення, датовані XIV—XV ст. Це дозволило з'ясувати характер культурних нашарувань міста та вивчити господарство та побут населення литовських часів (Куштан 2002; Куштан, Овчинников 2003; Куштан, Назаров, Овчинников 2004).

Наприкінці 90-х рр. XX — на початку XXI ст. у Фастівському р-ні Київської обл. та Овруцькому р-ні Житомирської обл. проведено масштабні розвідки, результатом яких стало відкриття нових пам'яток середини XIII—XV ст. та уточнення датування раніше відкритих поселень. Приміром, С.Д. Лисенко виявив поселення післямонгольського часу в селах Гатне, Мархалівка, Малополовецьке, Кошіївка, Мала Михайлівка Київської обл. (Лысенко, Парацій, Гаскевич 1995; Лысенко и др. 2003; Лысенко, Лысенко, Гаскевич 2005). Планомірне обстеження території Овруцького кряжа дозволило А.П. Томашевському виявити та картографувати поселення золотоординського та литовського часів у селах Бігунь, Білка, Велика Хайча, Верпа, Левковичі, Листвин, Можари, Скребелічі, Словечне та у м. Норинськ Житомирської обл. (Томашевський, Павленко 2007).

Цікаві результати дало обстеження пам'яток у зоні відчуження. На території, яка від 1986 р. не досліджувалася, експедиція О.В. Манька в 2003 р. зафіксувала культурні нашарування XIII—XV ст. у м. Чорнобиль (три пункти після-

монгольського часу) та с. Мартиновичі Поліського р-ну Київської обл. і збрала фрагменти кераміки, характерні для післямонгольського часу (Манько та ін. 2003). Того ж року Північна експедиція під керівництвом І.А. Готуна розпочала обстеження території між селами Ходосівка та Лісники Києво-Святошинського р-ну. У ході розкопок і розвідок виявлено матеріали XIII—XIV ст. в урочищах Діброва та Ємцьове. Фрагменти кераміки пізнішого часу (XV ст.) зібрані під час розкопок в уроч. Заплава (Готун, Казимір 2003).

Не менше інформативними виявилися дослідження на території Києва. У 1994—1996 рр. знахідки післямонгольського часу зафіксовані на вул. Велика Житомирська, 11; у 1999—2000 рр. досліджено споруду другої половини XIII—XIV ст. на вул. Велика Житомирська, 25 (Мовчан та ін. 1994; Мовчан, Боровський, Сиром'ятников 2001); у 2002 р. споруду XIV—XV ст., господарську яму XIII—XIV ст. і поховання XIII—XV ст. зафіксовано в ході розкопок на вул. Велика Житомирська, 2 (Мовчан та ін. 2002). Синхронні матеріали відомі з розкопок інших пунктів Верхнього міста: на вул. Володимирська, 3 відкрито житлову споруду та господарську яму середини XIII—XV ст., культурні нашарування та залишки споруди XIII—XIV ст. простежено біля фундаментів Київської ротонди XII ст. (Мовчан та ін. 1996); у 1999 р. розкопками І.І. Мовчана на вул. Стрілецька зафіксовано культурні нашарування та об'єкти післямонгольського часу (Мовчан, Боровський, Климовський 1999); у 2000 р. на вул. Володимирська, 20—22 досліджено житлову споруду та господарську яму XIII—XIV ст. (Мовчан, Боровський, Климовський 2000); а у 2000—2001 рр. на вул. Десятинна, 1/3 — об'єкт XV ст. (Мовчан та ін. 2000—2001); на вул. Золоторотська, 13 віднайдено об'єкт, який за керамікою датується другою половиною XIII ст. (Мовчан та ін. 2000); об'єкти післямонгольського часу віднайдено також на Рильському пров., 5—10 у 2003 р. (Івакін та ін. 2003); три об'єкти післямонгольського часу розкопано у 2004 р. на вул. А. Тарасової, 1—5 (Мовчан, Климовський 2004).

На Подолі у 1992 р. в ході розкопок в районі фундаментів Поварні XVII—XVIII ст. на території колишнього Братського монастиря віднайдено два поховання XV—XVI ст., споруду та господарську яму XIII—XIV ст. (Сагайдак, Сергеева 1992). Ще один цікавий комплекс зафіксовано на вул. Сагайдачного, 18 у 1991 р., де виявлено три будівлі та п'ять господарських ям післямонгольського часу (Івакін та ін. 1991). Синхронні матеріали за-

фіксовано на вул. Героїв Трипілля, 10 (Башкатов, Зоценко, Тимошук 1991—1992). У цьому ж році відкрито два поховання, датовані XIV—XVI ст. (там само). У 1992—1993 рр. частково досліджено дві садиби XV—XVI ст. на вул. Братська, 17—19 (Тимошук, Башкатов 1994). У 1997 р. експедицією М.А. Сагайдака на вул. Покровська, 5 віднайдено споруду XIV—XV ст. (Сагайдак и др. 1997), а у 1998 р. — господарську яму XV ст. у розкопі на вул. Шекавицька, 7/10 (Сагайдак, Башкатов, Михайлов 1998). У 2003 р. в ході дослідження фундаментів церкви XII ст. простежено кам'яну прибудову XIV—XV ст. (Сагайдак, Сергеева 2003). Того ж року М.С. Сергеева на вул. Почайнинська, 27/44 зафіксувала споруду XIV—XV ст. (Сергеева, Тараненко, Журухина 2003).

Значну кількість об'єктів золотоординського та литовського часів досліджено під час розкопок на території Михайлівського Золотоверхого монастиря. Зокрема, у польових сезонах 1996—1997 рр. виявлено яму, датовану за знахідкою литовського динарія XV ст., та дві будівлі післямонгольського часу; а в сезонах 1997—1998 рр. розкопано господарську яму XV ст., датовану за знахідкою празького гроша Вацлава I (Івакін та ін. 1997; 1998). На території Києво-Печерської лаври у 1991 р. досліджено господарську яму з матеріалами XIV—XV ст.; у 1993 р. — залишки житла та якогось об'єкта виробничого призначення XIII—XIV ст., а в 1994 р. — житлову будівлю та три господарські ями XIII—XVI ст. (Харламов, Гончар, Трофименко 1991; Сыромятников, Балакін 1993; 1994). У 2000 р. експедиція Г.Ю. Івакіна та С.А. Балакіна дослідила три житлові будівлі пізньосередньовічного часу, датовані за нумізматичним матеріалом XV—XVI ст. (Івакін, Балакін 2000). Того ж року в районі сучасної пл. Слави відкрито культурні нашарування другої половини XIII—XIV ст.; у 2002 р. неподалік корпусу 4 Києво-Печерської лаври розкопано яму XIV—XV ст., а в 2006 р. — сліди житла XIV—XVI ст. в районі Воскресенської церкви (Мовчан та ін. 2000; Балакін 2003; 2007). Інформативними виявилися дослідження

І.І. Мовчана у 2000 р. на вул. Паторжинського, 14, де виявлено потужний виробничий комплекс, що складався з восьми горнів, датований XIII—XVI ст. (Мовчан, Боровський, Климовський 2000).

Археологічно-спелеологічними розвідками Т.А. Бобровського обстежені печерні комплекси XIII—XIV ст. в районі Дніпровського узвозу; XI—XIX ст. — в районі вул. Січневого повстання; XI—XVII ст. — в селищі Хутір Вільний; XIII—XVII ст. — в районі вул. Лук'янівська, 27—29 і вул. Олегівська, 38; XII—XVII ст. — на вул. Мічуріна, 18—22; XIV—XVII ст. — в районі вул. Протасів Яр; XIII—XVII ст. — в районі Андріївського узвозу, 13—15 та XIII—XVII ст. — в районі вул. Миру (Бобровський 2007, с. 93—95).

Нині на території лише Правобережжя Київської землі відомо 177 археологічних пам'яток золотоординського та литовського часів, які представлені поселеннями, городищами, печерними комплексами, скарбами тощо. На території сучасного Києва зафіксовано 57 пунктів з культурними нашаруваннями середини XIII—XV ст. Загальна кількість пам'яток вказаного часу становить 234 позиції.

Картографування археологічних пам'яток середини XIII—XV ст. показало найвищу їхню концентрацію у Київській обл., найменшу — в Житомирській обл., що, безумовно, пов'язано з активністю дослідження окремих регіонів. Ступінь вивченості різних археологічних пам'яток суттєво різниться. Так, лише поселення в Софіївській Борщагівці розкопане широкою площею, на деяких поселеннях (Григорівка, Половецьке, Біла Церква, Черкаси та ін.) провадилися стаціонарні археологічні розкопки, але більшість пам'яток відома лише за розвідками та збором підйомного матеріалу.

Подальші дослідження археологічних пам'яток та культурних нашарувань середини XIII—XV ст. дозволять з'ясувати особливості історико-культурного, соціально-економічного та політичного розвитку Київської землі в золотоординський та литовський часи.

Андрощук Ф.А., Бобровський Т.А., Зоценко В.Н. Отчет об исследованиях Почайнинского отряда подольской постоянно действующей экспедиции ИА АН УССР за 1988 г. // *НА ІА НАНУ.* — 1988/25а.

Антонович В.Б. Археологическая карта Киевской губернии. — К., 1895.

Балакін С.А. Звіт про результати археологічних досліджень на території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника у 2003 р. // *НА ІА НАНУ.* — 2003/130.

Балакін С.А. Археологічні дослідження на території Києво-Печерської лаври 2006 р. // *Могилянські читання.* — К., 2007. — С. 293—299.

Балакін С.А., Оногда О.В. Археологічні матеріали з розкопок Печерської гауптвахти // *Праці центру пам'яткознавства.* — К., 2008. — 13. — С. 123—144.

- Башкатов Ю.Ю., Зоценко В.Н., Тимошук В.М.* Отчет Межигорского отряда постоянно действующей Подольской экспедиции о полевых исследованиях по ул. Межигорской, 11 в 1991 г. и полевых наблюдениях в 1991—1992 гг. на Подоле // НА ІА НАНУ. — 1991—1992/231.
- Беляева С.А.* Южнорусские земли во второй половине XIII—XIV вв. (по материалам археологических исследований). — К., 1982.
- Беляева С.О., Блажевич Н.В.* Отчет о разведках и раскопках в Среднем Поднепровье в 1979 г. // НА ІА НАНУ. — 1979/266.
- Березанская С.С., Ковпаненко Г.Т., Цвек Е.В., Пачкова С.П.* Отчет о разведочной экспедиции в зонах Верхнего и Нижнего Белоцерковского водохранилища // НА ІА НАНУ. — 1969/8.
- Білецька О.В., Гірник І.П., Діденко О.П. та ін.* Звіт про роботу комісії по відведенню земельних ділянок у Черкаській області у 1989—1990 р. // НА ІА НАНУ. — 1990/255.
- Блифельд Д.И.* Отчет о работе Белгородской археологической экспедиции 1947 г. // НА ІА НАНУ. — 1947/19.
- Бобровский Т.А.* Отчет о проведении полевых разведочных работ вблизи с. Григоровка в 1986 г. // НА ІА НАНУ. — 1986/30а.
- Бобровский Т.А.* Підземні споруди Києва від найдавніших часів до середини XIX ст. — К., 2007.
- Бобровский Т.А., Стрихарь М.Н.* Отчет о разведочных исследованиях пещерных памятников в Киевской области в 1990 г. // НА ІА НАНУ. — 1990/54.
- Богусевич В.А.* Розкопки на горі Киселівці // АП УРСР. — 1955 — III. — С. 66—72.
- Боровський Я.Є.* Звіт про археологічні розкопки в «городі» Ярослава (вул. Поліни Осипенко, 9) в 1981 р. // НА ІА НАНУ. — 1981/156.
- Боровский Я.Є., Зоценко В.Н., Калюк А.П., Павлова В.В.* Отчет об археологических исследованиях на Копыревом Конце в Киеве в 1986 г. // НА ІА НАНУ. — 1986/28б.
- Боровський Я.Є., Калюк О.П.* Дослідження Київського дитинця // Стародавній Київ. Археологічні дослідження 1984—1989 рр. — К., 1993. — С. 3—42.
- Боровский Я.Є., Калюк А.П., Архипова Е.И.* Археологические исследования в «Верхнем Киеве» в 1989 г. (ул. Большая Житомирская, 2; Стрелецкая, 4а, б) // НА ІА НАНУ. — 1989/28.
- Боровский Я.Є., Калюк А.П., Сыромятников Е.И., Архипова Е.И.* Археологические исследования в «Верхнем Киеве» в 1988 г. (Отчет о раскопках по ул. Большая Житомирская, 2 и наблюдения за земляными работами) // НА ІА НАНУ. — 1988/17.
- Выезжев Р.И.* Отчет Верхне-Тетеревской разведочной археологической экспедиции 1947 г. // НА ІА НАНУ. — 1947/28.
- Выезжев Р.И.* Отчет Верхне-Тетеревской разведочной экспедиции 1949 г. // НА ІА НАНУ. — 1949/14.
- Виноградская Л.И.* Отчет об охранных археологических работах на территории Трахтемировского заповедника в 1994 г. // НА ІА НАНУ. — 1994/14.
- Гершкович Я.П., Покас П.М.* Отчет о разведке Мироновского отряда Киевской областной археологической экспедиции по составлению «Свода памятников УССР» в 1985 г. // НА ІА НАНУ. — 1985/1е.
- Гончар В.М.* Археологічні дослідження колишнього митрополичого саду Києво-Печерської лаври у 1987—1988 рр. // Стародавній Київ. Археологічні дослідження 1984—1989 рр. — К., 1993. — С. 167—186.
- Гончаров В.К.* Археологічна розвідка по р. Роставиця в 1946 р. // НА ІА НАНУ. — 1946/18.
- Готун І.А., Казимір О.М.* Звіт про роботи Північної експедиції в 2003 р. // НА ІА НАНУ. — 2003/229.
- Готун І., Моця О.* З життя киян часів Батия // КС. — 1993. — 5. — С. 77—80.
- Гупало К.Н., Зоценко В.Н.* Отчет о раскопках в г. Киеве по ул. Андреевская, 4 в 1976 г. // Рукопис; зберігається в НА Подільської постійно діючої експедиції ІА НАНУ.
- Гупало К.Н., Ивакин Г.Ю., Сагайдак М.А.* Отчет об археологических исследованиях Подола в 1975 г. // НА ІА НАНУ. — 1975/25а.
- Довженко В.И., Кучера М.П.* Отчет о работе древнерусской экспедиции на р. Роси в 1956 г. (хутор Половецкий, село Николаївка) // НА ІА НАНУ. — 1956/12в.
- Звиздецкий Б.А.* Отчет о раскопках в Малине за 1987 г. // НА ІА НАНУ. — 1987/146.
- Ивакин Г.Ю.* Отчет о работе Братского отряда Киевской экспедиции. Раскопки на Подоле в 1984 г. // НА ІА НАНУ. — 1984/18д.
- Ивакин Г.Ю.* Исторический розвиток Києва XIII — середини XVI ст. (історико-топографічні нариси). — К., 1996.
- Ивакин Г.Ю., Балакін С.А.* Звіт про археологічні дослідження котловану та траншеї ТП-255 по Лаврському провулку // НА ІА НАНУ. — 2000/94.
- Ивакин Г.Ю., Козубовский Г.А.* Отчет о раскопках Подольской экспедиции ИА АН УССР в 1985 г. на ул. Зелинского (Покровская церковь) и ул. Оболонская // НА ІА НАНУ. — 1985/8а.
- Ивакин Г.Ю., Козубовский Г.А.* Отчет о раскопках в Киеве в 1987 г. на Гончарах и Кожемяках // НА ІА НАНУ. — 1987/26а.

- Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А., Герасимов Д.М. та ін.* Звіт про археологічні дослідження на вулиці Сагайдачного, 18 в Києві // НА ІА НАНУ. — 1991/10а.
- Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А., Козюба В.К., Полякова С.Є.* Науковий звіт про архітектурно-археологічні дослідження комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря в м. Києві у 1996—1997рр. // НА ІА НАНУ. — 1997/103.
- Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А., Козюба В.К., Полякова С.Є., Чебановський А.А., Чміль Л.В.* Науковий звіт про дослідження комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря та прилеглих територій в місті Києві у 1998 р. // НА ІА НАНУ. — 1998/92.
- Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А., Козюба В.К., Чебановський А.А.* Звіт про археологічні дослідження по вул. Великій Житомирській, 9 у м. Києві в 2002—2003 рр. // НА ІА НАНУ. — 2003/197.
- Капустін К.М.* Археологічні пам'ятки XIV—XVI ст. басейну р. Роставиця (за матеріалами розвідки 1946 р.) // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи. Мат-ли ІХ Міжнар. студентської наукової археол. конф. (Чернігів, 16—18 квітня 2010 р.). — Чернігів, 2010. — С. 105—108.
- Каргер М.К.* Древний Киев. — К., 1958. — Т. 1.
- Кириєвич С.Р.* Отчет о раскопках 1977 года старокиевского отряда Киевской археологической экспедиции на территории Киевского детинца (Десятинный пер. № 5) // НА ІА НАНУ. — 1977/9а.
- Кириєвич С.Р.* Раскопки в Киевском детинце // АО 1982. — М., 1984. — С. 265—266.
- Кириєвич С.Р., Харламов В.А.* Исследования храма Вотча Федоровского монастыря XII в. в Киеве // Древние славяне и Киевская Русь. — К., 1989. — С. 180—188.
- Козюба В.К.* Звіт про археологічні дослідження в Київській області в 2001—2002 рр. // НА ІА НАНУ. — 2002/205.
- Кравченко Н.М., Петраускас О.В., Шишкин Р.Г.* Отчет о работе Постугнянского отряда Киевского пединститута за 1987 г. // НА ІА НАНУ. — 1987/168.
- Кучера М.П.* Отчет об археологической разведке в зоне водохранилища Каневской ГЭС в 1960 г. // НА ІА НАНУ. — 1960/2.
- Кучера М.П.* Отчет о раскопках Ходоровского древнерусского городища на Днепре в 1962 г. // НА ІА НАНУ. — 1962/13.
- Кучера М.П.* Отчет о разведке древнерусских городищ в с. Русанов на Трубеже 1965 г. // НА ІА НАНУ. — 1965/47.
- Кучера М.П.* Про одну групу середньовічної кераміки на території УРСР // Слов'яно-руські старожитності. — К., 1969. — С. 174—181.
- Кучера М.П.* Звіт про роботу розвідзагону по обстеженню городищ Київщини у 1973 р. // НА ІА НАНУ. — 1973/18а.
- Кучера М.П.* Отчет о работе экспедиции по исследованию Змиевых валов в 1979 г. // НА ІА НАНУ. — 1979 /24.
- Кучера М.П.* Отчет о работе экспедиции по исследованию Змиевых валов Среднего Поднепровья в 1981 г. // НА ІА НАНУ. — 1981/16.
- Кучера М.П.* Отчет об исследовании Змиевых валов в 1982 г. // НА ІА НАНУ. — 1982/32.
- Кучера М.П.* Отчет об исследовании Змиевых валов в 1983 г. // НА ІА НАНУ. — 1983/39.
- Кучера М.П.* Отчет о работе экспедиции по исследованию Змиевых валов на Левобережье Днепра в 1985 г. // НА ІА НАНУ. — 1985/30.
- Кучера М.П., Звиздецкий Б.А., Иванченко Л.И., Витрик И.С.* Отчет о разведке памятников археологии Житомирской обл. в 1988 г. // НА ІА НАНУ. — 1988/15 б.
- Куштан Д.П.* Звіт про рятівні археологічні розкопки у Черкасах за 2002 рік // НА ІА НАНУ. — 2002/73.
- Куштан Д.П., Назаров Д.В., Овчинников Е.В.* Звіт про археологічні розкопки у зоні реконструкції автодороги Київ—Одеса (поселення в с. Шарин Уманського р-ну Черкаської обл. та біля м. Умань), рятівні розкопки у м. Черкаси та розвідки на території Черкаської обл. за 2004 р. // НА ІА НАНУ. — 2004/84.
- Куштан Д.Т., Овчинников Е.В.* Звіт про археологічні розкопки та розвідки у Черкаській обл. за 2003 р. // НА ІА НАНУ. — 2003/142.
- Линка Н.В.* Предварительный отчет об экспедиции Большой Киев 1947 г. // НА ІА НАНУ. — 1947/27.
- Лысенко С.Д., Лысенко С.С., Гаскевич Д.Л.* Отчет о разведках и раскопках на Киевщине в 2005 г. // НА ІА НАНУ. — 2005/73.
- Лысенко С.Д., Лысенко С.С., Гаскевич Д.М. и др.* Отчет о разведках и раскопках в Киевской области в 2003 г. // НА ІА НАНУ. — 2003/129.
- Лысенко С.Д., Парацій В.М., Гаскевич Д.Л.* Отчет о работе Фастовской археологической экспедиции за 1995 г. // НА ІА НАНУ. — 1995/20.
- Магура С.* Розкопки на горі Киселівці в Києві 1933 р. // НЗІМК. — К., 1934. — Кн. 1.
- Манько В.О., Залізник Л.Л., Смирнов А.П. та ін.* Звіт про археологічні розвідки на території Чорнобильської зони у 2003 р. // НА ІА НАНУ. — 2003/171.

- Мезенцева Г.Г.* Звіт про роботу Білгородської археологічної експедиції КДУ // НА ІА НАНУ. — 1968/52.
- Мезенцева Г.Г.* Звіт про роботу Білгородської археологічної експедиції КДУ // НА ІА НАНУ. — 1969/44.
- Мовчан І.І.* Отчет о раскопках в Михайловской церкви Выдубецкого монастыря // НА ІА НАНУ. — 1972/34а.
- Мовчан І.І., Боровський Я.Є., Архіпова Е.І. та ін.* Звіт про археологічні дослідження Старокиївської експедиції Інституту археології НАН України у 1996 р. у Києві по вул. Стрітенській, 10 та вул. Володимирській, 3 // НА ІА НАНУ. — 1996/66.
- Мовчан І.І., Боровський Я.Є., Гончар В.М. та ін.* Звіт про археологічні дослідження Старокиївської експедиції Інституту археології НАН України на площі Слави в Києві у 2000 р. // НА ІА НАНУ. — 2000/2.
- Мовчан І.І., Боровський Я.Є., Гончар В.М. та ін.* Звіт про проведення археологічних досліджень на вул. Десятинній, 1/3 2000—2001 рр. // НА ІА НАНУ. — 2000—2001/60.
- Мовчан І.І., Боровський Я.Є., Климовський С.І. та ін.* Звіт про археологічні дослідження Старокиївської експедиції по вул. Великій Житомирській в 1994 р. // НА ІА НАНУ. — 1994/18.
- Мовчан І.І., Боровський Я.Є., Климовський С.І.* Звіт про дослідження Старокиївської експедиції Інституту археології НАНУ у м. Києві в 1999 р. // НА ІА НАНУ. — 1999/33.
- Мовчан І.І., Боровський Я.Є., Климовський С.І.* Звіт про дослідження Старокиївської експедиції Інституту археології НАН України у м. Києві у 2000 р. на вул. Паторжинського, 14 // НА ІА НАНУ. — 2000/81.
- Мовчан І.І., Боровський Я.Є., Климовський С.І.* Звіт про археологічні дослідження Старокиївської експедиції Інституту археології НАН України у м. Києві в 2000 р. на вул. Володимирській, 20—22 // НА ІА НАНУ. — 2000/82.
- Мовчан І.І., Боровський Я.Є., Сиром'ятников О.К.* Рятувальні археологічні дослідження в Києві 1999—2000 рр. // АБУ 1999—2000 рр. — К., 2001. — С. 21.
- Мовчан І.І., Гончар В.М., Ієвлев М.М. та ін.* Звіт про археологічні дослідження по вул. Велика Житомирська, 2 м. Києва 2002 р. // НА ІА НАНУ. — 2002/84.
- Мовчан І.І., Климовський С.І.* Звіт про археологічні дослідження Старокиївської експедиції Інституту археології НАН України на вул. А. Тарасової, 1—5 у м. Києві в 2004 р. // НА ІА НАНУ. — 2004/42.
- Моця О.П., Коваленко В.П., Готун І.А.* Звіт про роботи Поліського загону Дніпровської давньоруської експедиції в 1992 р. // НА ІА НАНУ. — 1992/3.
- Моця О.П., Коваленко В.П., Готун І.А.* Звіт про роботи Дніпровської давньоруської експедиції в 1993 р. // НА ІА НАНУ. — 1993/25.
- Орлов Р.С.* Отчет о работе Белоцерковской экспедиции в 1980 г. // НА ІА НАНУ. — 1980/25.
- Орлов Р.С.* Отчет о работе Белоцерковской экспедиции в 1981 г. // НА ІА НАНУ. — 1981/27.
- Орлов Р.С.* Археологічні дослідження у м. Василькові Київської області у 1994 р. // НА ІА НАНУ. — 1994/133.
- О ходе открытия древности в Киеве до начала 1836 г.* // ЖМНП. — 1836. — XII.
- Пассек Т.С.* Отчет (предварительный) Поросской экспедиции в 1945 г. // НА ІА НАНУ. — 1945/4.
- Петраускас О.В.* Отчет о археологических разведках на территории Черкасской области в 1990 г. // НА ІА НАНУ. — 1990/249.
- Петрашенко В.А.* Отчет Григоровского отряда Днепровской древнерусской экспедиции о раскопках древнерусского поселения у с. Григоровка Каневского р-на Черкасской обл. в 1986 г. // НА ІА НАНУ. — 1986/30 а.
- Петрашенко В.А., Виноградская Л.И., Ткачук Т.М.* Отчет о раскопках и разведках Григоровского отряда Днепровской древнерусской экспедиции у с. Григоровка в 1988 г. // НА ІА НАНУ. — 1988/14а.
- Петрашенко В.А., Виноградская Л.И., Тригубова А.В.* Отчет Приднепровского отряда Днепровской древнерусской экспедиции о раскопках поселения у с. Ходосовка и с. Григоровка за 1989 г. // НА ІА НАНУ. — 1989/196.
- Петрашенко В.А., Козюба В.К.* Отчет о раскопках многослойного поселения и могильников у с. Бучак Каневского района Черкасской области // НА ІА НАНУ. — 1991/25в.
- Петрашенко В.Д., Козюба В.К., Таєвська А.В.* Звіт Канівської комплексної експедиції про роботи на побережжі Канівського моря у 1993 р. // НА ІА НАНУ. — 1993/6.
- Петрашенко В.О., Козюба В.К., Таєвська А.В.* Звіт Канівської експедиції по розвідці правого берега Канівського водосховища та розкопки біля с. Григорівка Канівського р-ну Черкаської обл. // НА ІА НАНУ. — 1994/17.
- Писларий І.А., Балакин С.А., Загребельный А.Н.* Охранные археологические исследования на территории Киево-Печерского заповедника // Проблемы охраны, изучения и реставрации архитектурных памятников Киево-Печерской лавры. — К., 1991. — С. 91—115.
- Пономаренко М.Ф.* Експедиція «Черкаси» // НА ІА НАНУ. — 1981/151.
- Пономаренко М.Ф.* Попередній звіт про роботу експедиції Черкаси // НА ІА НАНУ. — 1981/98а.
- Приходнюк О.М.* Отчет о работе Среднеднепровской славяно-русской экспедиции в 1979 г. // НА ІА НАНУ. — 1979/26.
- Приходнюк О.М., Беляева С.А.* Отчет о работе Поросской славяно-русской экспедиции в 1976 г. // НА ІА НАНУ. — 1976/16.

- Раппопорт П.А.* Исследование городищ в районе Киева в 1950 г. // НА ИА НАНУ. — 1950/1ж.
- Раппопорт П.А.* Отчет о раскопках, проведенных разведочно-маршрутным отрядом экспедиции Большой Киев в 1951 г. // НА ИА НАНУ. — 1951/8в.
- Русанова И.П.* Отчет о работе Древлянского отряда Днепровской экспедиции ИА АН СССР за 1961 г. // НА ИА НАНУ. — 1961/23.
- Русанова И.П.* Отчет о работе Древлянского отряда Днепровской Славянской экспедиции за 1962 г. // НА ИА НАНУ. — 1962/27.
- Сагайдак М.А., Башкатов Ю.Ю., Михайлов П.С.* Отчет Подольской постоянно действующей экспедиции ИА НАНУ о полевых исследованиях по ул. Щекавицкой, 7/10 в 1998 г. // НА ИА НАНУ. — 1998/132.
- Сагайдак М.А., Занкин А.Б., Брайчевская Е.А. и др.* Отчет о полевых исследованиях Подольской постоянно действующей экспедиции на участке по ул. Героев Триполья, 14 в г. Киеве в 1988 г. // НА ИА НАНУ. — 1988/25.
- Сагайдак М.А., Зоценко В.Н., Сергеева М.С. и др.* Отчет Подольской постоянно действующей археологической экспедиции ИА НАНУ об исследованиях 1997 г. на Киевском Подоле // НА ИА НАНУ. — 1997/119.
- Сагайдак М.А., Сергеева М.С.* Отчет об исследованиях Подольской экспедиции в зоне фундаментов Поварни XVII—XVIII вв. на территории бывшего Братского монастыря // НА ИА НАНУ. — 1992/30.
- Сагайдак М.А., Сергеева М.С.* Звіт Подільської постійно діючої експедиції ІА НАНУ про архітектурно-археологічні дослідження у Києві по вул. Юрківська, 3 у 2003 р. // НА ИА НАНУ. — 2003/126.
- Сергеева М.С., Тараненко С.П., Журухина Е.Ю.* Отчет Почайнинского отряда Подольской постоянно действующей экспедиции ИА НАН Украины о полевых исследованиях по ул. Почайнинской, 27/44 в 2003 году // Рукопис; зберігається в НА Подільської постійно діючої експедиції ІА НАНУ.
- Серов О.В.* Отчет о разведках в Киевской области в 1980—1982 гг. // НА ИА НАНУ. — 1982/41.
- Серов О.В.* Отчет об археологических разведках кружка Киевского Дворца пионеров и школьников им. Островского в Киевской обл. в 1983 году // НА ИА НАНУ. — 1983/41.
- Сымонович Э.А.* Отчет о раскопках в с. Ломоватое Черкасского района в 1956 году // НА ИА НАНУ. — 1956/26.
- Сымонович Э.А.* Отчет о раскопках в с. Ломоватое Черкасского района в 1957 году // НА ИА НАНУ. — 1957/2.
- Сымонович Э.А.* Отчет о работах Черкасского отряда Кременчугской древнерусской экспедиции 1958 г. // НА ИА НАНУ. — 1958/3в.
- Сымонович Э.А.* Отчет о работе Средне-Днепровской экспедиции Института археологии АН СССР в 1959 г. // НА ИА НАНУ. — 1959/7а.
- Сыромятников А.К., Балакин С.А.* Отчет об археологических исследованиях на территории «Киево-Печерского историко-культурного заповедника» в 1993 г. // НА ИА НАНУ. — 1993/79.
- Сыромятников А.К., Балакин С.А.* Отчет об археологических исследованиях на территории «Киево-Печерского историко-культурного заповедника» в 1994 г. // НА ИА НАНУ. — 1994/127.
- Сміленко А.Т., Шекера І.М.* Звіт про розвідувальні роботи в с. Вітачів під Корсунем 1992 р. // НА ИА НАНУ. — 1992/62.
- Стародуб О.В.* Звіт про розкопки у м. Біла Церква Київської обл. у 1996 р. // НА ИА НАНУ. — 1996/93.
- Тарабукін О.О.* Звіт про роботи Житомирської археологічної розвідувальної експедиції на території м. Житомира і Житомирського району в 1992 р. // НА ИА НАНУ. — 1992/46.
- Тимошук В.Н.* Щоденник польових досліджень розкопу 1 по вул. Волоська, 16 у 1987—1988 рр. // Рукопис; зберігається в НА Подільської постійно діючої експедиції ІА НАНУ.
- Тимошук В., Башкатов Ю.* Нові матеріали досліджень середньовічного Подолу по вул. Братській // ДАПУК. — К., 1994. — С. 45—49.
- Толочко П.П., Гупало К.Н.* Розкопки Києва у 1969—1970 рр. // Стародавній Київ. — К., 1975. — С. 5—27.
- Толочко П.П., Кириєвич С.Р.* Отчет о раскопках Киевской археологической экспедиции в 1965 г. // НА ИА НАНУ. — 1965/1е.
- Толочко П.П., Кириєвич С.Р.* Отчет об археологических раскопках на Старокиевской горе в 1966 г. // НА ИА НАНУ. — 1966/8.
- Толочко П.П., Кириєвич С.Р.* Отчет об археологических раскопках на Старокиевской горе в 1967 г. // НА ИА НАНУ. — 1967/1.
- Толочко П.П., Кириєвич С.Р.* Отчет об археологических раскопках на Старокиевской горе в 1968 г. // НА ИА НАНУ. — 1968/66.
- Толочко П.П., Кириєвич С.Р.* Археологические раскопки на Старокиевской горе // Археологические исследования на Украине 1968 г. — К., 1971. — IX. — С. 234—237.
- Томашевский А.П.* Отчет о разведках на территории Житомирской области в 1988 г. // НА ИА НАНУ — 1988/113.
- Томашевський А.П., Павленко С.П.* Попередні результати археологічних досліджень в Овруцькому та Коростенському районах Житомирської обл. у 2006 р. // АДУ 2005—2007 рр. — К., 2007. — С. 382—386.

Харламов В.А. Отчет о работах архитектурно-археологического отряда об археологических исследованиях памятника древнерусской архитектуры нач. XII в. Трапезной Киево-Печерского монастыря, проведенных в 1985 г. // НА ИА НАНУ. — 1985/296.

Харламов В.А., Гончар В.Н. Отчет о археологических раскопках, проведенных Архитектурно-археологической экспедицией по изучению Лавры ИА АН УССР на территории Киево-Печерского государственного историко-культурного заповедника в 1988 г. // НА ИА НАНУ. — 1988/26.

Харламов В.А., Гончар В.Н., Трофименко Г.В. Отчет о археологических раскопках хозяйственного двора вблизи корпуса № 22 на территории Киево-Печерского историко-культурного заповедника в 1991 г. // НА ИА НАНУ. — 1991/2а.

Хвойка В.В. Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторические времена. — К., 1913.

Ярмошик І.І. Звіт про роботу археологічної експедиції музею в 1982 р. // НА ИА НАНУ. — 1982/160.

Надійшла 23.11.2010

К.Н. Капустин

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ ПРАВОБЕРЕЖЬЯ КИЕВСКОЙ ЗЕМЛИ СЕРЕДИНЫ XIII—XV вв.

Изучение археологических памятников Киевской земли середины XIII—XV вв. продолжается более 150 лет. Впервые материалы послемонгольского времени были зафиксированы во второй половине 19 в., в частности в с. Белогородка Киевской обл. (В. Хвойка). Но позитивные сдвиги в изучении этих древностей наблюдаются в послевоенное время. В ходе разведок Т.С. Пассек в Поросье, В.К. Гончарова по р. Роставица, Р.И. Выезжева по р. Тетерев, Н.В. Линки в рамках экспедиции «Большой Киев» зафиксированы культурные слои указанного времени, а с конца 1940—1950-х гг. значительно активизируются разведки и раскопки на памятниках. Из наиболее интересных материалов отметим результаты исследований городища и поселения у хут. Половецкий Киевской обл., где зафиксированы остатки хозяйственных и жилых построек, собран множественный хозяйственный инвентарь, оружие, военное снаряжение. Недалеко от поселения располагался могильник, часть погребений которого можно датировать XIII—XIV вв.

На протяжении 1950—1960-х гг. разведками И.П. Русановой, М.П. Кучеры, Э.А. Сымоновича, О.Н. Приходнюка, Г.Г. Мезенцевой, С.С. Березанской обнаружены новые, а также уточнена датировка ранее известных памятников древнерусского и позднесредневекового времени. С середины 1960-х гг. наступает качественно новый этап исследований Киева, связанный с началом масштабных раскопок Киевской экспедиции под руководством П.П. Толочка. Материалы золотоордынского и литовского времени зафиксированы на многих участках древнего Киева и его окраин.

В 1970—1980-х гг. М.П. Кучера выявил значительное количество памятников послемонгольского времени в Киевской, Житомирской, Черкасской, Черниговской, Полтавской и других областях. Продолжались и изыскания на территории древнерусских городов. Культурные слои и отдельные объекты середины XIII—XV вв. зафиксированы в Черкассах, Белой Церкви, Житомире, Малине и, конечно, Киеве.

С конца 1980-х гг. интенсивность и качество исследований на памятниках указанного времени значительно возрастает. Сплошное обследование территорий Каневского заповедника Черкасской обл., Фастовского р-на Киевской обл. и Овруцкого р-на Житомирской обл. позволило картографировать значительное количество памятников.

В целом за последние 20 лет наблюдается стабильная тенденция к активизации исследований на средневековых памятниках Южной Руси, что связано с интенсификацией раскопок, в первую очередь, городов Киевской земли и Киева.

Ныне на территории Правобережья Киевской земли известно 177 памятников середины XIII—XV вв. — поселения, городища, пещерные комплексы, клады и др. На территории Киева зафиксировано еще 57 пунктов с материалами послемонгольского времени.

Картографирование памятников показало их наибольшую концентрацию в Киевской обл., наименьшую — в Житомирской, что связано с состоянием исследования отдельных регионов. Абсолютное большинство памятников известно исключительно по материалам разведок и сбору подъемного материала. Только поселение у с. Софиевская Борщаговка исследовано широкой площадью, на некоторых проводились раскопки (Григоровка, Половецкое, Белая Церковь, Черкасы и др.).

К.М. Капустин

HISTORY OF STUDY OF ARCHAEOLOGICAL SITES OF THE RIGHT BANK REGION OF KYIV LAND FROM THE MIDDLE OF THE 13th C. TO THE 15th C.

Study of archaeological sites of Kyiv land from the middle of the 13th c. to the 15th c. has been continuing for more than 150 years. First materials on post-Mongolian period were found in the second half of the 19th c., specifically in Bilohorodka village of Kyiv Oblast (V. Khvoika). However, the positive improvements in study of the 13th—15th centuries antiquities are seen in

the period after the war. During the archaeological prospectings along the Ros River by T.S. Passek, along the Rostavtysya River by V.K. Honcharov, along the Teteriv River by R.I. Vyezhev, and by N.V. Linka within the «Great Kyiv» Expedition, cultural layers of the mentioned period were discovered. Since the end of the 1940-s and 1950-s archaeological prospecting and excavations have been significantly activated at the sites. Of the most interesting materials one should note the results of research of a hill-fort and a settlement near Polovetskyi hamlet in Kyiv Oblast where the remains of husbandry and dwelling structures were found, numerous household inventory, arms, and military munitions were collected. There was a burial ground not far from the settlement where some of burials can be dated by the 13th—14th centuries.

During the 1950-s and 1960-s new sites were discovered and also the dates of the sites known before were specified after the archaeological prospecting by I.P. Rusanova, M.P. Kuchera, E.A. Symonovych, O.M. Prykhodnyuk, H.H. Mezentseva, and S.S. Berezanska. Since the middle of the 1960-s a qualitatively new stage of Kyiv studies started which was related to the beginning of ample excavation of the Kyiv Expedition directed by P.P. Tolochko. Materials of the Golden Horde and the Lithuanian periods were found at many areas of ancient Kyiv and its suburbs.

In the 1970-s and 1980-s, M.P. Kuchera discovered a significant number of sites of the post-Mongolian period in Kyiv, Zhytomyr, Cherkasy, Chernihiv, Poltava, and other Oblasts. Studies on the territory of Ancient Rus cities were ongoing. Cultural layers and separate objects from the middle of the 13th c. to the 15th c. were found in Cherkasy, Bila Tserkva, Zhytomyr, Malyn, and of course in Kyiv.

Since the end of the 1980-s, rate and quality of research at the Golden Horde and Lithuanian periods sites significantly increased. Entire study of the territories of Kaniv Preserve in Cherkasy Oblast, of Fastiv Region in Kyiv Oblast, and of Ovruch Region in Zhytomyr Oblast allowed the scholars to cartography a great deal of sites.

As a whole, in the last 20 years, a stable tendency towards the activation of the research at the Late Mediaeval sites of the South Rus is seen which is related to the increase of intensiveness of excavations, first of all, at the cities of Kyiv Land and in Kyiv.

177 sites of the period from the middle of the 13th c. to the 15th c. are known on the territory of the left bank region of Kyiv Land today: settlements, hill-forts, cave complexes, hoards, etc. 57 more sites with materials of the post-Mongolian period are discovered on the territory of Kyiv.

Cartography of sites showed their highest concentration in Kyiv Oblast and the lowest one in Zhytomyr Oblast, which is related to the condition of research in separate regions. Absolute majority of sites are known only by the materials of archaeological prospecting and collecting of surface finds. Only the settlement near Sofiyivska Borshchahivka village was studied on the broad area, and several settlements were excavated (Hryhorivka, Polovetske, Bila Tserkva, Cherkasy, etc.).